

Elektronisch geld, of de vingers van de onzichtbare hand.

De kracht van de nieuwe mediatechnologieën schuilt zoals bekend niet in de ideeën die zij overbrengen, maar wel in de geruisloze verandering die zij aanbrengen in onze beleving van de wereld, in de manier waarop zij de verhouding wijzigen tussen de tekens en de dingen, de beelden en de werkelijkheid, de ideeën en de daden, de kijk op onszelf en de kijk op de anderen. Het alfabetisch schrift, dat dateert uit ongeveer dezelfde periode als de uitvinding van het geld, is niet alleen een visuele weergave van het gesproken woord aan de hand van een beperkte reeks tekens die wij *letters* noemen. Neen, het stelt de taal ook in staat zich los te maken van de spraak, van de levende aanwezigheid van de spreker en de toegesprokene, waardoor ze een schijnbaar onafhankelijk bestaan verwerft. Plato heeft gelijk als hij zich afvraagt wat er van een tekst moet worden als de schrijver niet

(meer) aanwezig is. Hij vreest voor een zekere verwijdering, een breuk, een autonoom worden van het taalkundig teken ten opzichte van de levende aanwezigheid van de spreker, die zijn standpunt bijgevolg niet langer kan verdedigen en toelichten tegenover degene die hem beluistert en die het gesprokene niet langer kan afstemmen op de telkens weer unieke kenmerken van de toehoorder. Het schrift – altijd testamentair en aan iedereen op gelijke basis beschikbaar gesteld – opent een andere wereld dan die van het levende woord en werd dan ook door sommigen als een verlies ervaren.

Maar Democritus en Epicurus zagen in het samenstel der letters een nieuwe en positieve benadering van de wereld, een nieuw model om de kosmos weer te geven, in het kader van hun bekende atomistische wereldbeeld. Woorden worden gebruikt om een oneindige verscheidenheid aan dingen te benoemen, maar zijn altijd weer samengesteld uit dezelfde letters, waarvan alleen de vol-

gorde wisselt. Hetzelfde geldt voor de atomen waarvan zij het bestaan vooropzetten: het zijn elementaire, eenvoudige deeltjes die evenwel in verschillende onderlinge combinaties leiden tot de oneindige en gevarieerde veelheid van stoffen op de wereld. Door de letter niet langer te zien als een gevaar voor vervreemding, maar als een model dat de kosmos helpt vormen en informeren, zetten Democritus en Epicurus de stap naar de digitale wereld. Zij zien in dat de combinatie van een eindig aantal letters de weg opent naar de oneindigheid van de informatie. Achter de analoge schijn van de wereld verbergt zich de digitale structuur van het zijn. Het kan dan ook geen toeval zijn dat het atoomtijdperk en het digitale tijdperk vandaag samenvallen, als een historische uitloper van de alfabetische revolutie bij de Grieken. De boekdrukkunst van de 15de eeuw en de schrijfmachine uit de 19de eeuw werken de alfabetisering van de wereld in de hand. Nietzsche is de allereerste filosoof die zich van een schrijfmachine bedient. Mallarmé, in *Un coup de dès*

jamais n'abolira le hasard, maakt gretig gebruik van de poëzie van de typografische verscheidenheid en de verstrooiing van de letter volgens de wetten van de willekeur. De alsmaar verder doorgedreven *elektronisering* van de schrijfmachine, die er een zeer handig en globaal instrument voor telecommunicatie van heeft gemaakt, ligt geheel in de lijn van een atomistisch-digitaal model waarvan Lucretius zich de dichter heeft getoond in *De rerum natura*: "Zoveel macht hebben de letters, alleen maar door de volgorde te veranderen."

Het lot van geld en schrift loopt parallel. Het alfabet is het handelsmoment van het schrift, geld is het alfabetisch moment van de economie. Achter een letter en achter het geld gaat hetzelfde principe schuil: het meervoudige gereduceerd tot het ene. Eén uniek element wordt maatstaf of uiting van een veelheid. Geld is de algemene tegenhanger voor goederen, het middel om een uiteenlopend en heterogeen aanbod aan diensten en goederen te herleiden

tot dezelfde waarde. De klank van de stem (en vervolgens de letter die die klank voorstelt) is de algemene tegenhanger van alles wat in de wereld betekenis kan dragen. Een eindige reeks tekens (fonisch en nadien grafisch) kan een eindeloze verscheidenheid van betekenissen voorstellen, weergeven, vertalen.

Het gelijklopende lot van geld en taal heeft talloze vertakkingen, zowel structurele als historische. Maar dezer dagen komt het opnieuw tot een heuse kruising, want de informatiegebonden essentie van het geld blijkt duidelijker naarmate de dematerialisatie ervan zich voortzet. Geld blijkt meer en meer een taal te zijn, een overbrenging van informatie in plaats van een materiële overhandiging – een bewijs van waarde – door iemand die het afstaat aan iemand die het overneemt. Met zijn neiging tot dematerialisatie past het digitale geld volledig in deze versnelde evolutie. Voordat elektronische geldoverdracht evenwel denkbaar was, moest deze dematerialisatie een

absolute verworvenheid zijn geworden. De opeenvolgende introducties van eerst het bankbiljet (als vervanger voor het losse muntstuk), nadien de cheque (door iemand ondertekend en uitgeschreven op naam van een begunstigde die wordt betaald door een bank) en ten slotte de credit- of betaalkaart (die onze magnetische identiteit verifieert en zorgt voor onmiddellijke communicatie met de bank) schetsen in het kort de geschiedenis van het betaalmiddel, een evolutie van materieel naar virtueel en van analoog naar digitaal. Eerst werd het geld gewogen, nadien bedrukt en met de hand beschreven en ten slotte elektronisch verwerkt. Het spreekt vanzelf dat behalve onze voorstellingswijze en onze opvattingen van tijd en realiteit, van stoffelijkheid en symboolwaarde, van sociale interactie ook onze houding tegenover de politiek en tegenover onszelf de invloed ondergaat van deze evoluerende invulling van het concept geld.

Alle economen uit de vorige eeuw konden zich zonder problemen vinden

in het metallisme. Die opvatting moest echter plaats maken voor het nominalisme, dat zijn legitimiteit in eerste instantie stelde op het feit dat het nominale geld nog steeds kon worden ingewisseld voor edel metaal, dat moest dienen als absolute waarborg. Het bankbiljet, zo stelde men, was representatief voor het goud. In een tijd die werd gekenmerkt door de esthetiek van de uitbeelding (zowel in de roman als in de schilderkunst) eiste men nadrukkelijk, als een onaantastbaar axioma van de politieke economie, dat ofwel het goud zelf in omloop zou zijn, of – als het niet anders kon en met de nodige voorzorgen – dat het zou worden vervangen door tekens die er onmiddellijk representatief voor waren. Het lijkt er dus op dat de getrouwe, waarachtige voorstellingsverhouding tussen de taal en de dingen of tussen het schilderij en de waarneembare wereld, zoals de realistische esthetiek dat wou, een tegenhanger kreeg in een geruststellende substitutieverhouding tussen het goudgeld en de goederen die het waard was, of tussen de bankbiljetten en het

goud dat zij voorstelden. Bij Balzac gaat de realistische literaire esthetiek zelfs in de inhoud van zijn werk gepaard met voortdurende verwijzingen naar het goud. Zo verklaart bijvoorbeeld zijn personage Gobseck dat goud de enige materiële zaak is met een zekere waarde. Want goud “staat voor alle menselijke krachten”. De taal van de realistische roman eigent zich de wereld toe en beeldt hem uit, net zoals het goudgeld zich alle goederen kan toeëigenen en alle menselijke krachten kan voorstellen.

Bij pragmatische denkers zoals William James of bij Paul Valéry zou men interessante metaforen kunnen vinden waaruit blijkt dat de verhouding van de ware taal tot de realiteit berust op een economisch en monetair model; zoals een bankbiljet pas waarde heeft dankzij de gouddekking, is de ware taal diegene die wordt gedekt door een taalexterne realiteit. Inflatie bedreigt de filosoof indien hij de verificatieprocedures over het hoofd ziet die zijn taaluitingen een gouddekking garanderen.

Zowel in de schilderkunst echter als in de literatuur en in de economie zal het streven naar een rechtstreekse representativiteit weldra vervagen. Naarmate het geld zich opdringt als systeem en niet langer als object wordt de geldkwestie een samenstel van tekens dat verwijst naar andere tekens, in een eindeloze schuldverdaging waarbij de gematerialiseerde waarde – overgenomen door het metaalgeld of gewoon de goederen die men ermee kan kopen – nog slechts een eindeloos vooruitschuivende horizon blijkt. Als schuld bij uitstek blijft het geld in omloop zonder dat het nog ooit wordt ingewisseld, tenzij in een andere munt. Elk banktegoed is een schriftelijke boeking. Wisselen is belangrijker dan inwisselen. Tegelijk haalt het financieel kapitalisme de bovenhand op het industrieel kapitalisme. En de zogenaamde *virtuele* economie (in het bedrijfsleven, op de beurs, bij de bank, etc.) wordt belangrijker dan de *echte* economie (de tastbare goederen).

Opvallend parallel met deze economis-

che evolutie (waarbij het eerste breekpunt genoteerd wordt begin van de 20ste eeuw) ontdoen schilderkunst en literatuur zich van elke verwijzing naar het object. Het schilderij verwijst niet langer naar een waarneembare wereld buiten het doek, maar creëert een autonome wereld van tekens. Kubisme en abstracte kunst, die breken met de traditie van de uitbeelding, vallen volledig samen met de monetaire evolutie van goud naar schrift, van intrinsieke waarde naar eenvoudig teken, van ding naar systeem. Ook de taalkundige theorie van de Saussure ziet – op datzelfde ogenblik – de taal niet langer als rechtstreeks verband houdend met een referent, gaat niet langer uit van een relatie tussen het woord en de zaak die door dat woord wordt benoemd, maar ziet woorden veeleer onderling naar elkaar verwijzen, volgens een differentiële woorddynamiek die Mallarmé reeds had voorvoeld.

In omloop is dus niet langer het verheven en triomfantelijke goudgeld dat Balzac zo na aan het hart lag, maar een

door de centrale bank bedrukt biljet dat de emblemen en de garantie van de Staat meekrijgt. De inwisselbaarheid van dit rechthoekig stukje bedrukt papier in klinkende goudmunt neemt echter af: het verband wordt losser, indirecter, onvollediger, en uiteindelijk onbestaande. Opgelegde koersen en inflaties doen het bankbiljet stilaan zijn gouddekking verliezen. Het staat niet langer direct voor het goud, maar belichaamt een eigen orde, een systeem van *waardetekens* die conventioneel zijn of – op een internationale markt met vlottende wisselkoersen – worden beïnvloed door het evenwicht tussen vraag en aanbod.

De laatste mijlpaal in deze alomvattende evolutie liet de hele wereld economie de stap zetten naar de niet-inwisselbaarheid. Het was een unieke gebeurtenis, waarvan de gevolgen en de historische betekenis vooralsnog niet helemaal kunnen worden ingeschat, toen Nixon in 1971 de beslissing nam om definitief een einde te maken aan de inwisselbaarheid van

de dollar in goud. Tot op dat moment waren alle internationale munten, ook al waren ze zelf niet-inwisselbaar, dat onrechtstreeks wél doordat ze konden worden omgerekend in dollar. Nixons beslissing is opmerkelijk. Het is immers een semiotische beslissing, die een revolutie betekent voor het concept teken of schrift, en voor de gebruikelijke ondergeschiktheid van de symboolwaarde ten opzichte van de realiteit. We willen niet zover gaan te stellen dat de volledige niet-inwisselbaarheid van het monetaire teken een noodzakelijke voorwaarde was voor de introductie van het elektronische geld, maar ze kadert onmiskenbaar in dezelfde historische beweging van extreme dematerialisatie, van bijna volledige overgang naar charitaal geld, die het geld laat evolueren van een concreet verzamelbaar voorwerp, een substantie (met name de substantie van het edel metaal of desnoods de representatieve substantie van de papieren drager), naar een eenvoudig teken van krediet, de tijdelijke boeking van een te betalen schuld (eventueel via andere boekingen).

Het zal duidelijk zijn: de gedurfde beslissing om de inwisselbaarheid van de dollar af te schaffen – en daarmee de enige steunpijler onder de monetaire tekens in omloop (via de goudvoorraden in Fort Knox en elders) weg te halen – zette het concept van de representativiteit zwaar op de helling. De economische milieus hebben de reikwijdte van deze breuk uitvoerig onder de aandacht gebracht, ook als werden de metafysische, esthetische en economische gevolgen ervan vooral nog niet gemeten. Jean Denizet bijvoorbeeld verklaart in verband met 15 augustus 1971 resoluut: “Dit is een van de belangrijkste historische data, niet alleen van na de oorlog, maar van de hele economische geschiedenis van de mensheid.” Dit is, zo voegt hij er nog aan toe, “de monetaire fiduciarisatie van de mensheid”.

De technische argumenten die voor deze uitzonderlijke beslissing worden aangevoerd, geven blijk van een ontredde van de substitutiologica die op haar beurt tekenend is voor de

enorme belangen maar de denkbeeldige diepgang ervan niet helemaal duidelijk maakt. Terwijl de bankbiljet van één dollar (waarop de insignes van de Amerikaanse staat en het gezicht van stichtend president Washington afgebeeld zijn) aanvankelijk werd ontworpen als zijnde representatief voor een zekere hoeveelheid goud, en bijgevolg als een tijdelijk goudsubstituut, een teken in afwachting van de latere inwisseling voor edelmetaal, worden de verhoudingen tussen het goud en zijn officiële teken nu omgekeerd. Hoe is die omkering mogelijk geworden? De redenering gaat als volgt: lang voor de verrassende beslissing om de dollar niet langer inwisselbaar te maken, was de ware internationale munt – zoals aangegeven door de keuze van het publiek, door de effectieve vraag, door de kapitaalvorming – niet langer het goud maar de dollar. Een dollarteken overigens dat Andy Warhol reeds begin van de jaren '60 herhaaldelijk aan bod liet komen op zijn doeken.

Bepaalde Amerikaanse economen van

de school van Stanford zijn dan ook van mening dat niet langer het goud maar wel de dollar niet alleen de universele geldstandaard maar tevens de enige echte reservemunt is. De dollar is dus niet alleen goud waard, door zijn stabiliteit en zijn koers, maar “goud is slechts een substituut voor de dollar”. De beslissing tot niet-inwisselbaarheid bekrachtigt dus in feite alleen maar een enorme de facto paradox. De dollar wordt niet langer gewaarborgd door het goud, maar de waarde van het goud wordt gewaarborgd door het bestaan van de dollar.

Dit moment van breuk en drastische ommekeer zou in alle ondubbelzinnigheid kunnen worden gehanteerd als begin van het postmodernisme. Het is een breuk die aanleiding kan zijn tot een nieuwe interpretatie van het geld, ontstaan van elke stoffelijkheid, herleid tot de instelling van een teken. Biljet en munt zijn niet langer tijdelijke en onvolmaakte symbolen voor de economische waarde, substituten in afwachting van een inwisseling tegen de solide waarde

van het gele metaal dat als enige een intrinsieke of stabiele waarde heeft. Het monetaire schrift is niet langer een vervanger, een representatief element voor iets anders dat de waarde ervan garandeert, nee, het is die waarde zélf geworden.

De garantie is als het ware iets onstoffelijker geworden. Traditioneel stond het goud borg voor de waarde van het bankbiljet dat op zijn beurt garant stond voor het manuele schrift op de cheque of de elektronische tekens op de credit- of betaalkaart. Voortaan is de papieren dollar, gedrukt door de Amerikaanse Federal Reserve, zélf de waarborg, de dekking achter de banktekens. De banktekens – manueel of elektronisch – verwijzen dus naar weer andere tekens, die als garantie dienen. Met andere woorden, het teken en niet langer het ding is de waarborg, de dekking.

Waarmee zou deze breuk, deze ommekeer in de geschiedenis van de economische symboolwaarde overeenkomen in de kunst, de literatuur en de

filosofie? Met het ongekeerde belang dat wordt gehecht aan de taal als model en ultieme referentie: een autonoom gemaakte taal, een taal (of liever een geschrift) dat op zich een reëler symbolische orde vormt dan de realiteit zelf. De ommekeer waartoe werd besloten door de economen uit de regering-Nixon is de strikt economische tegenhanger van de theorieën van het schrift en de betekenaar van Lacan en Derrida, geformuleerd tijdens de jaren '60: symbolische orde, autonoom maken van de betekenaar, voorrang van het *schrift* op de aanwezigheid en de referent, op het onmiddellijk voorhanden zijn van een werkelijkheid, verwijzen van de tekens naar de tekens in een onbeperkte beweging van verschuiving en uitstel.

Omstreeks het moment waarop de dollar niet-inwisselbaar wordt verklaard, komt ook het streven tot uiting naar de veelvoudige en openhartige banden tussen zintuigen en realiteit, een streven dat aan de basis ligt van de conceptuele kunst en andere performance arts die aan het begin van de jaren

zeventig de kunst uit haar lijst doen springen. Een beperkt, afgebakend waarnemingsvlak maakt plaats voor een onbegrensd operationeel veld. Alsof het zichtbare beeld van het bankbiljet, als waarde-icoon op een papieren drager, plaats maakt voor de bancaire en financiële dynamiek, met zijn eigen onderlinge relaties, zijn transacties, die actief ingrijpen op de waarden in de veranderlijke tijd, zonder ooit stil te staan bij het concrete kapitaalbeeld. In deze overgang komt een nieuw thema tot stand. Het wordt niet vastgelegd in een beschouwend standpunt (toch al ondermijnd door het non-figuratieve), maar werpt zich op als agens, als interactief operator in een transactieveld. De overgang tussen de representatieve interpretatie van het geld (metaalgeld of papiergeld) en de operationele invulling ervan (als praktisch en tijdelijk teken zonder ultieme referent en niet concreet verzamelbaar) vindt weerklank in deze artistieke gevoeligheid. Een *handelsgerichte* benadering van het teken, die er onveranderlijk de inzet van een uitwisseling van

maakt, van een vervanging, van een substituuat met als uiteindelijk perspectief een reëel voorwerp van waarde (goederen of contanten), wordt opgevolgd door een bancaire en financiële benadering die zich profileert als een bewerking in een onstoffelijk veld, een globaal veld waar overigens de zogenaamde *virtuele* economie meer en meer de bovenhand haalt op de zogenaamde *reële* economie, door haar volume en haar zin voor initiatief.

In deze conjunctuur nu maakt het digitale geld zijn opwachting. En de periodevorming is duidelijk. Daar waar de komst van het door de Staat geslagen, in omloop zijnde geld overeenkomt met het begin van de alfabetische wereld, daar waar het bankbiljet (eveneens uitgegeven door de Staat, die de waarde ervan garandeert) pas tot bloei kan komen als bekroning van het tijdperk van de boekdrukkunst, en daar waar het veralgemeende gebruik van de cheque wijst op een nieuwe macht van de banken wat betreft het beheer van de geldvoorraden en het krediet (m.a.w.

het creëren van geld), wordt het elektronisch geld het voor de hand liggende medium van het computertijdperk en de ogenblikkelijke elektronische overdracht van gedigitaliseerde informatie. Al bij al is de geschiedenis van het betaalmiddel dus een overgang van het materiële naar het analoge en van het analoge naar het digitale. De rol van de Staat in deze evolutie is aan verandering toe. Misschien dat de Staat niet langer geld moet aanmaken dat concreet kan circuleren (het belang van de bankbiljetten neemt af, we kunnen – bijna – zonder), maar dat zij nog alleen (maar hoe?) een naam, een stempel, een merk, een logo, een titel moet vrijwaren, namelijk de monetaire maaiteenheid.

De roes van het virtuele, de vrees voor de niet-inwisselbaarheid, de ontzetting over wat nog louter conventie is (met tekens waarvan de waarde uitsluitend afhangt van een gemeenschappelijk geloof in die waarde). Een piramide van onderlinge vertrouwensrelaties, een (chip)kaartenhuisje van wederzijdse

kredieten... Maar tenslotte kunnen we dezelfde bedenkingen maken bij de betekenis die de taal overbrengt. De fiduciaire structuur waarop elk netwerk van relaties tussen personen berust en het virtuele karakter van elke communicatie en bijgevolg van elke maatschappelijke realiteit nemen toe met de dag. Met alles wat dat impliceert aan risico's en onberekenbaarheid: instorting van de vertrouwenspiramide, bankroet van het wederzijdse krediet.

Door een kronkel van de geschiedenis, een enorme terugslag waarvan de kracht niet mag worden onderschat, geeft het elektronische geld tegelijkertijd opnieuw aanleiding tot een berekening die misschien de basis vormt van de economie, primitiever dan de circulatie van de door de Staat geslagen munten. In tegenspraak met elk schematisch evolutionisme is het digitale geld niet alleen het eindpunt van een lange ten-



detail van 1 \$

dens, maar voert het terug naar een begin dat ouder is dan de invoering van het in omloop zijnde geld, ouder zelfs dan het gemeten (niet circulerende) equivalent van de Egyptenaren. De elektronische berekening van het atoomtijdperk sluit qua principe aan bij de stamgebonden mnemotechniek, de registratie (aan de hand van kiezelsteentjes of inkervingen) van een persoonlijke schuld, die ouder is dan het eigenlijke geld. De optekening van een schuld is niet het overblijfsel van een betaalmiddel dat zijn substantie kwijt is geraakt, noch het residu van een klinkende munt die is vervangen door een eenvoudig teken dat op zijn beurt niet-inwisselbaar is geworden. De optekening van een schuld of een vordering (inkervingen op hout of onzichtbare bits in een elektronische portemonnee) is een teken van bij het begin, dat een schuld of een tegoed in herinnering houdt.

Het digitale geld dwingt ons dus tot een andere kijk op geld. Vanuit zijn status als zuivere informatie moeten we het

zien als enerzijds het historisch resultaat van een eeuwenlange dematerialisatie, en anderzijds deel uitmakend van een nieuwe horizon, waarin de boekhouding voorrang krijgt op de reserve en de essentie van geld berust op de berekening en niet op het beschikbare volume. De berekening is slechts de maateenheid voor de schuld of het tegoed tussen twee partners. De noties overblijfsel, registratie, transmissie en geheugen (zowel in psychologische als in technische zin) geven vorm aan een nieuw economisch gedachtegoed, waarin de virtualiteit niet langer tegengesteld is aan de realiteit maar er de grondslag zelf van legt.

Jean-Joseph Goux

Connect to the URL of this file

The location of the same file in French

On the author:

Jean-Joseph Goux is professor for French Studies at Rice University, Houston, Texas.

He already published a text about money in the French revue Communications in 1989. The title was “Cash, Check or Charge”. This essay analyzed the representational systems which can be seen in different forms of analogical money.

We asked Jean-Joseph Goux to base himself on his earlier text and to enlarge it towards electronic money.

Info: texts@moving-art-studio.com